

УДК 343

T. Kovalova

EXTRATERRITORIAL OPERATION OF THE LAW OF UKRAINE ON CRIMINAL RESPONSIBILITY IN SPACE

Т.І. Ковальова

*викладач кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»
м. Київ*

ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНА ДІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРИ

Постановка проблеми. Питання, що стосуються екстериторіальної дії закону про кримінальну відповідальність у просторі, мають істотне значення для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності, а отже, потребують поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами, що стосуються екстериторіальної дії закону про кримінальну відповідальність у просторі, займалися такі вчені, як В.І. Борисов, А.І. Бойцов, Є.В. Благов, А.І. Ільїна, Я.М. Брайнін, М.Г. Решняк та інші. Проте в Україні питання, що стосуються екстериторіальної дії закону про кримінальну відповідальність у просторі, до цього часу не знайшли належного висвітлення.

Мета статті полягає у з'ясуванні екстериторіальної дії закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Основні результати дослідження. Слід відмітити той факт, що в Україні сучасна юридична думка достатньо обмежено висвітлює проблеми екстериторіальної дії закону України про кримінальну відповідальність у просторі. Екстериторіальна юрисдикція включає просторові принципи дії закону про кримінальну відповідальність у вигляді громадянства (персонального), реального (безпеки або захисту) та універсального. Н.С. Таганцев зазначав, що право держави переслідувати діяння, вчинені за межами його території, є правом субсидіарним або, у виключних випадках, альтернативним стосовно законів місця вчинення злочину [1, с. 274]. Важливо акцентувати увагу на тому, що й сучасними вченими також відмічається субсидіарний характер принципів дії закону про кримінальну відповідальність у просторі [2, с. 73–74; 3, с. 57].

Слід погодитися з думкою О.І. Ільїної, що така, яка визнається в теорії, субсидіарність правил дії закону про кримінальну відповідальність поза власними межами держави практично має бути виражена в двох аспектах: по-перше, поняття «поза межами територіальної юрисдикції держави» слід визначати, виходячи із недостатності територіальної юрисдикції держави, на території якої було вчинено злочин (це означає, що дія закону про кримінальну відповідальність держави може бути поширена за межі її території лише в тих випадках, коли притягнення особи до кримінальної відповідальності за місцем вчинення нею злочину може видатись неможливою) [4, с. 102–103]. На переконання цього автора, підставою такого підходу є не гіпотетичне право кожної держави вимагати від власних громадян дотримання законів цієї держави, у тому числі і за її межами, як вважають деякі автори, а принцип невидачі власних громадян, закріплений в ч. 1 ст. 13 КК РФ [4, с. 103]. Прикладом такого підходу, на наш погляд, є правило, закріплене в ч. 1 ст. 7 КК України, за яким допускається притягнення до кримінальної відповідальності за українським законом про кримінальну відповідальність громадян України та осіб без громадянства (апатридам), що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами [5]. Якщо особи, зазначені в частині 1 ст. 7 КК, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнуті в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини [5].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. № 2235-III, під громадянством України розуміють «правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках» [6]. Це знаходить підтвердження і в сучасних уявленнях сфери дії закону про кримінальну відповідальність, зокрема, що це правовий простір, який являє собою систему зв'язків (суспільних відносин) між індивідуумами, об'єднуючи їх у так звану соціальну групу, вищим рівнем якої є суспільство. Будь-яка держава із сукупністю взаємопов'язаних, узгоджених і взаємодіючих юридичних засобів, що регулюють суспільні відносини, має як просторову сферу саме це суспільство, за межами якого діють вже інші регулятори. Це, на наше переконання, свідчить про включеність суб'єкта в те або інше суспільство, яке реально здійснюється через інститут громадянства, відповідно і залучає його в коло відносин, врегульованих визначеними правилами, які існують в соціальній групі.

Слід погодитися з думкою, що «це логічно випливає з твердження «ubi societas, ibi jus» — там де суспільство, там і право, яке забезпечує та розкриває стійкий правовий зв'язок між державою і громадянським суспільством. Цілісна сукупність цих зв'язків і утворює правовий простір, організований... дещо за іншими критеріями, ніж державно-правовий простір» [7, с. 125]. Тобто «в одному і тому місці, на одному і тому ж географічному ґрунті може існувати декілька правових просторів, жоден з яких не володіє власною територією, тому для того, щоб відбувся правовий простір, люди важливіші, ніж територія, але розуміється не ізольовані індивідуумами, а люди, пов'язані між собою, які утворюють соціальні групи» [8, с. 177]. На цьому ґрунтується персональний чи так званий національний (принцип громадянства) принцип дії закону про кри-

мінальну відповідальність у просторі, за яким держава Україна зобов'язує своїх громадян дотримуватися своїх законів незалежно від місця їх знаходження.

Слід звернути увагу на те, що очевидним є такий парадокс, коли паралельна дія територіального і персонального (громадянства) принципів уже містить у собі колізію, яка породжує подвійну юрисдикцію. У цьому сенсі слід погодитися з думкою, що внаслідок цього «при їх реалізації можуть виникнути такі питання: а) як бути у випадках, коли діяння, заборонене в країні, громадянином якої є винуватий, некараним там, де воно вчинене, або міра покарання в країні місця вчинення злочину і в країні, де розглядається справа, різні; б) яке законодавство слід застосовувати і якому суду в цьому випадку повинна бути віддана перевага; в) чи має право один з цих судів знову розглядати справу після винесення іншим судом вироку» [9, с. 105].

Важливо, відповідаючи на поставлені питання, виходити з чинного закону про кримінальну відповідальність України, акцентуючи увагу на тому, що у разі, коли у вищеперерахованих випадках учасником відносин хоча б з однієї сторони є національний елемент, зокрема громадянин даної держави, його інтереси чи інтереси цього суспільства і держави, то питань про підстави і доцільність застосування того чи іншого закону, як свідчить практика, не виникає. Така колізійність з'являється там і тоді, коли виявляється наявність іноземного елемента в національних суспільних відносинах, зокрема, коли: суб'єктом кримінально-правових відносин є громадянин іноземної держави або особа без громадянства, яка постійно не проживає на території даної держави; юридичні факти, з якими зв'язано виникнення, зміна чи припинення правовідносин, мають місце за кордоном; шкідливі наслідки кримінального правопорушення настають в іншій державі.

Таким чином, слід констатувати, що з одного боку, право кожної держави являє собою певну сукупність норм, необхідних і достатніх для врегулювання відносин, які складаються в ній, а з іншого — жодна держава не може ігнорувати той факт, що її правова система існує паралельно з правовими системами інших держав, які розвиваються за своїми власними законами і є чинними у власному соціальному й правовому просторі. Тому як ніколи важливими та нагальними є напрацювання А.А. Рубанова, в яких він звернув увагу на необхідність розробки загальнотеоретичної проблеми про існування і відображення національними системами одна одної [10, с. 9—10]. Невирішення цього питання при наявності іноземного елемента в національних правовідносинах зумовлює вирішення проблеми колізійним методом, згідно з яким до вказаних відносин залежно від різних обставин повинен бути застосований чи вітчизняний, чи іноземний закон, чи метод міжнародної уніфікації національного законодавства, тобто договірний метод. У цьому сенсі слід погодитися з А.І. Бойцовим, що «разом з тим ідея юридичного плюралізму, базується на вказаних положеннях, в її застосуванні в сфері дії сучасного національного права все ж таки не може бути відірвана від геополітичного ґрунту, тому що мова в даному випадку йде про дію в просторі закону, прийнятого і підтримуваного владою певної держави. Саме тому національний закон у даному випадку ніби проникає на територію чужої держави, реалізуючись у межах екстериторіальної юрисдикції» [7, с. 125].

Отже, персональний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі проявляється в тому, що між громадянами, які знаходяться за кордоном, і їх вітчизняною державою зберігається правовий зв'язок. Проте цей зв'язок обмежений верховенством територіальної дії закону про кримінальну відповідальність місця перебування, оскільки заснована на цьому принципі юрисдикція має обмежувальний характер і є лише наказовою. Це відбувається через те, що вища влада в межах території здійснюється системою державних органів у сфері законодавчої, виконавчої і судової діяльності. Виходячи з обсягу здійснення влади, юрисдикція може бути предписуюча (здатність держави встановлювати вимоги і забезпечувати правову оцінку тих або інших правових фактів) і виконавчою (забезпечення правових приписів через реалізацію мір примусу). Персональна (особиста) юрисдикція, особливо за межами своєї території, як правило, предписуюча. Сфера предписуючої юрисдикції завжди ширша за виконавчу, оскільки, поширюючи правову владу на своїх громадян, які знаходяться за кордоном, держава може вдатися до заходів примусу у випадку порушення цими особами її приписів до тих пір, доки вони не з'являться до меж його виконавчої юрисдикції. Тому, виходячи з викладеного вище, повна юрисдикція здійснюється згідно з територіальним принципом, а його конфлікт з персональним принципом вирішується на його ж користь. Виходячи з цього, вітчизняна держава може вимагати від своїх громадян, які знаходяться за кордоном, дотримання національних законів, але лише в тій частині, в якій їх дотримання не суперечить законам приймаючої держави.

Тому уникнути подвійної відповідальності дає змогу обмеження персональної юрисдикції за рахунок пріоритету територіальної на основі загальних принципів міжнародного права, включаючи правила *non bis in idem* (не двічі за одне і теж) і *aut dedere, aut punire* (видай або покарай). Ці приписи базуються і на міжнародно-правових документах. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. проголошує, що ніхто не повинен бути вдруге судимий або покараний згідно з правом кожної країни [11]. Ці положення поширюються на осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні.

Громадянами України згідно зі ст. 3 зазначеного закону є: 1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України; 2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (1636–12) (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав; 3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України; (Пункт 3 частини першої статті 3 в редакції Закону № 2663-IV (2663-15) від 16.06.2005) 4) особи, які набули громадянство

України відповідно до законів України та міжнародних договорів України. Особи, зазначені у пункті 1 частини першої цієї статті, є громадянами України з 24 серпня 1991 року, зазначені у пункті 2, — з 13 листопада 1991 року, а у пункті 3, — з моменту внесення відмітки про громадянство України [6]. Згідно ст. 6 цього Закону громадянство України набувається: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення та за іншими підставами, зазначеними в цій статті [6].

Відповідно до п. 6 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI іноземцем є «особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав» [12]. Натомість згідно з п. 15 ст. 1 цього Закону особою без громадянства є «особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином» [12]. Особи без громадянства, які постійно проживають в Україні — це ті, які отримали посвідку на постійне проживання, якщо інше не встановлено законом (п. 8 цього Закону) [12]. Посвідка на постійне проживання — це документ, що посвідчує особу іноземця або особу без громадянства та підтверджує право на постійне проживання в Україні (п. 17 цього Закону) [12]. Слід звернути увагу на те, що особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, здійснюють виїзд за кордон за посвідченням особи без громадянства для виїзду за кордон (ч. 3 п. 1 ст. 15 цього Закону) [12]. Згідно з п. 26 ст. 1 цього Закону членами сім'ї іноземця або особи без громадянства є чоловік (дружина), неповнолітні діти, в тому числі неповнолітні діти чоловіка (дружини), непрацездатні батьки та інші особи, які вважаються членами сім'ї відповідно до права країни походження [12].

В існуючих публікаціях є такі судження щодо злочинності і караності діяння, вчиненого за кордоном громадянами України, а також особами, які постійно в ній постійно проживають, та вчинили злочин в іншій державі: 1) В.І. Борисов стверджує, що такі особи «за вчинений в іншій державі злочин підлягають кримінальній відповідальності за українськими законами незалежно від того, чи визнається таке діяння злочином в тій країні, де воно було вчинено. Якщо громадяни України або особи без громадянства, які постійно в ній проживають, за вчинений в іншій державі злочин зазнали там покарання, то згідно з ч. 2 ст. 7 вони, у разі їх повернення в Україну, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.... Згідно ч. 2 ст. 9 КК рецидив злочинів, невідбуто покарання або інші правові наслідки вироку іноземного суду враховуються при кваліфікації нового злочину призначенні покарання, звільнення від кримінальної відповідальності....» [13, с. 69]; 2) Т.О. Гончар, Є.Л. Стрельцов, О.А. Чуваков заявляють, що особи, які постійно проживають на території України, однак не є громадянами України і не мають доказів своєї приналежності громадян іншої держави, тому на цих осіб поширюється дія національного кримінального законодавства, причому відповідальність за вчинені злочини за кордоном настає тільки на ті діяння, які є злочином за кримінальним законом України (це стосується і громадян України) [14, с. 19]; 3) В.О. Кузнецов, М.П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський упевнені, що громадяни України, що

постійно проживають в Україні, які вчинили злочин за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (положення ч. 1 ст. 7 КК є вираженням принципу громадянства щодо дії кримінального закону України у просторі, правовий зв'язок громадян з Україною, поширення кримінальної відповідальності на осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні на законних підставах за КК України має такі правові підстави, що лише ті особи мають з нею права і обов'язки) [15, с. 10]; 4) Ю.В. Александров, В.А. Клименко запевняють, що коли громадяни України або особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, вчинили злочини за її межами, але якщо вказані особи вже знаходяться на території України і не понесли раніше відповідальність за вчинений злочин, вони згідно з ч. 1 ст. 10 КК не можуть бути видані іншій державі, а підлягають кримінальній відповідальності за КК України (якщо особи, зазначені у ч. 1 ст. 7 КК, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнуті в Україні за ці ж злочини. Це положення відповідає міжнародному принципу: *Nemo debet bis puniri pro uno delicto* — ніхто не мусить нести покарання за одне й те ж правопорушення. Воно зафіксовано в більш широкому плані в ч. 1 ст. 61 Конституції України: ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, крім рецидивного його прояву [16, с. 31–32]; 5) П.С. Матишевський пояснює, що «передбачена ч. 1 ст. 7 відповідальність за злочини, вчинені за межами України, ґрунтується на національному принципі просторової чинності кримінального закону. Підстави такої відповідальності відображають зумовлений громадянством України постійний правовий зв'язок особи з державою у формі їх взаємних прав і обов'язків. Зокрема, громадяни України згідно з Конституцією України зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (с. 68), а держава зобов'язана відповідати перед людиною за свою діяльність (ст. 3). Держава також гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (ст. 8 Закону України про громадянство). Згідно з ч. 1 ст. 7 КК громадянин України несе відповідальність на батьківщині за вчинене за кордоном діяння лише за умови, що воно визнається злочинним даним КК та законом іноземної держави або лише КК, якщо воно посягало на певні блага або соціальні цінності України... Відповідно до ч. 1 ст. 7 КК на таких само підставах за дані діяння несуть відповідальність і особи без громадянства, які постійно перебувають в Україні. Притягнення до відповідальності за злочини, вчинені за кордоном, передбачає необхідність... встановити, що дана особа на момент вчинення цього діяння була громадянином України чи особою без громадянства, що постійно проживає в Україні. На тих же підставах несуть за даний злочин відповідальність і особи, які мають подвійне громадянство — України та іншої держави...» [17, с. 69–70]; 6) Е.М. Киселюк переконаний, що «принцип громадянства (національний принцип)... виражається в тому, що між громадянами, які перебувають за кордоном, і їх державою зберігається певний правовий

обов'язок, облежаний верховенством територіальної чинності закону місця перебування, оскільки заснована на цьому принципі юрисдикція має обмежувальний характер і є лише приписовою. Це відбувається внаслідок того, що вища влада в межах території держави здійснюється системою державних органів у сфері законодавчої, виконавчої і судової діяльності. Юрисдикція держави може бути представлена за обсягом дії влади у трьох її зрізах: примусова (здатність держави встановлювати правові вимоги й забезпечувати їх дотримання); судова (можливість здійснювати правову оцінку тих чи інших фактів); виконавча (забезпечення правових приписів через реалізацію заходів примусу). Юрисдикція держави, особливо за межами власної території, як правило, приписові. Сфера приписової юрисдикції завжди ширша сфери виконавчої, тому що, поширюючи правову владу на своїх громадян, які перебувають за кордоном, держава не може вдатися до примусових заходів у випадку поширення цими особами її приписань доти, поки не виявляється в межах її виконавчої юрисдикції» [18, с. 33]. Цей же фахівець запевняє, що повна юрисдикція здійснюється відповідно до територіального принципу, конфлікт цього принципу з національним вирішується на користь першого. Таким чином, вітчизняна держава може вимагати від своїх громадян, що перебувають за кордоном, дотримання національних законів, але тільки якщо це не суперечить законам приймаючої держави. Сучасне міжнародне право не забороняє тій або іншій державі добровільно, у своїх інтересах визнавати на своїй території чинність іноземних законів. При цьому для приймаючої держави не має значення, чи дотримуються іноземці, що перебувають на її території, своїх законів чи ні [18, с. 34]. На думку Е.М. Киселя, в ч. 1 ст. 7 КК «закріплений принцип громадянства (національний принцип)... громадянством визнається правовий зв'язок між фізичною особою та Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Саме цей правовий зв'язок, про який ішлося вище, і є підставою застосування принципу громадянства... Винятки з національного принципу дії закону про кримінальну відповідальність у просторі можуть встановлюватися міжнародними договорами (так званий принцип заступництва). З контексту ч. 2 ст. 7 КК випливає, що вона поширюється лише на осіб, які відповідним судовим рішенням були засуджені з призначенням їм покарання. Проте відповідно до Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р. NETS № 73 до вказаних осіб належать такі особи, які були засуджені без призначення їм покарання, щодо яких було винесено рішення про застосування до них примусових заходів медичного чи виховного характеру, а так само особи, які були виправдані або звільнені судом від кримінальної відповідальності...» [18, с. 34]; 7) М.І. Хавронюк заявляє, що «у ч. 1 ст. 7 і в ст. 8 закріплені такі принципи дії кримінального закону у просторі, як принцип громадянства, універсальний і реальний принцип. Відповідно до них: а) громадяни України та особи без громадянства, які постійно в Україні у разі вчинення ними злочину за її межами, підлягають відповідальності за КК України, як правило. Тобто, якщо інше не передбачено відповідними міжнародними договорами України... Положення ч. 2 ст. 7 відтворює правовий принцип *ne bis in idem* (одна дія двічі не карається), який

впливає із п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де зазначено, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону, і ст. 61 Конституції України... У статтях 35–37 Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах — це принцип, визначений дещо вужче. Крім того, пункти 2 і 3 ст. 35 Конвенції визначають випадки, коли Договірна Держава не зобов'язана визнати принцип *ne bis in idem*. Частина 2 ст. 7 виключає можливість невизнання в Україні вказаного принципу і надає можливість прямо дозволу ст. 37 Конвенції для найбільш широкого його тлумачення: громадяни України, особи без громадянства, що проживають в Україні, які за вчинені злочини зазнали покарання за межами України, не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини у будь-якому разі. Проте закон не встановлює жодних перепон для того, щоб: а) притягнути особу в Україні до іншої, крім кримінальної відповідальності...; б) два чи більше рази притягнути особу до кримінальної відповідальності за вчинення нею двох чи більше злочинів, незалежно від того, на території України чи за її межами вони були вчинені. Під особами, які зазнали покарання, у ч. 2 ст. 7 слід розуміти осіб, які відповідним судовим рішенням були засуджені з призначенням їм покарання. У межах дії Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних до вказаних осіб належать також особи, які були засуджені без призначення їм покарання, щодо яких було винесено рішення про застосування до них примусових заходів медичного чи виховного характеру, а також само особи, які були виправдані або звільнені судом від кримінальної відповідальності [19, с. 42–43]. Цей же фахівець переконливо звертає увагу на те, що «у зв'язку з різними визначеннями складу злочину у кримінальному законодавстві різних країн може постати проблема встановлення факту, чи зазнала особа покарання за цей самий злочин або за інший. У таких випадках слід визначити, наскільки точну юридичну оцінку отримало фактично вчинене особою діяння. Якщо, наприклад особа вчинила умисне тяжке тілесне ушкодження, що потягло смерть потерпілого, але зазнала покарання за межами України лише за вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, це не виключає можливості притягнення її до кримінальної відповідальності за КК України за вчинене діяння з урахуванням його фактичних наслідків. Те саме стосується і випадків, коли особа за межами України зазнала стягнення за діяння, яке за законодавством відповідної держави визнається адміністративним порушенням, а за законодавством України — злочином» [19, с. 43].

Визначаючи необхідність законодавчого закріплення правила, яке міститься в ч. 1 ст. 7 КК України, слід зауважити, що воно не виключає конкуренції юрисдикції різних держав за договором між державами. У цьому і полягає другий аспект субсидіарності правил дії закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Космополітичний (універсальний) принцип. Цей принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі охоплюється екстериторіальною юрисдикцією, є універсальним принципом та багато в чому визначається між-

народно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби із злочинністю. Внаслідок чого ч. 1 ст. 8 КК України закріплено, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами [9]. Слід погодитися з думкою Е.М. Киселюка, що цей принцип дає можливість будь-якій державі, зокрема й Україні, встановлювати свою юрисдикцію щодо осіб, кримінально-протиправні діяння яких мали місце за її межами і не торкалися прямо ані цієї держави, ані її громадян (його сутність полягає у спільності інтересів суверенних держав у боротьбі з міжнародними злочинами) [18, с. 35]. Проте цей принцип не виключає й притягнення іноземців та осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, до відповідальності за КК у випадках, передбачених міжнародними договорами в тому разі, коли вони вчиняли невеликої або середньої тяжкості злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України [18, с. 35]. Вчинення ними таких самих тяжких або особливо тяжких злочинів проти прав і свобод громадян або інтересів України охоплюється уже зовсім іншим принципом дії закону про кримінальну відповідальність у просторі — реальним [18, с. 35]. В.І. Борисов заявляє, що космополітичний (універсальний) принцип базується на міжнародно-правових зобов'язаннях України у сфері боротьби із злочинністю. За цим принципом іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК у випадках, передбачених чинними міжнародними договорами, учасником яких є Україна та на підставі яких до КК віднесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за такі злочини [20, с. 29–30]. П.П. Андрушко переко­нує, що «у ст. 8 вперше в КК України закріплений універсальний принцип чинності кримінального закону в просторі, який передбачає відповідальність за КК України лише іноземців та осіб без громадянства, які постійно в Україні не проживають, тільки щодо вчинених ними за межами України злочинів боротьбу з якими веде світове співтовариство на основі міжнародних угод, якщо учасницею їх є Україна» [21, с. 15]. Р.В. Вереша запевняє, що «універсальний принцип чинності кримінального закону в просторі закріплено в ст. 8 КК, яка визначає, що іноземці та особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами.... Особлива частина КК України визначає, зокрема, діяння криміналізація яких відбулася на підставі укладених і ратифікованих Україною міжнародних договорів щодо боротьби зі злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX КК)» [22, с. 48]. М.І. Хавронюк зазначає, що згідно з універсальним (космополітичним) принципом дії закону про кримінальну відповідальність, встановленими у ст. 8 КК, вказані особи, які вчинили злочини, передбачені КК України, за її межами підлягають в Україні відповідальності за КК України, коли це прямо передбачено міжнародними договорами [19, с. 44]. Т.О. Гончар, Є.Л. Стрельцов, О.А. Чуваков упевнені, що універсальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність у

просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні та вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за законодавством України у випадках, передбачених міжнародними договорами [14, с. 19–20]. Ю.В. Александров, В.А. Клименко, П.С. Матишевський запевняють, що «універсальний (від лат. *universalis* — загальний) принцип, він зветься ще космополітичним, тобто міжнародним. За цим принципом іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами (ст. 8 КК). Зазвичай такі особи видаються іноземній державі для вирішення питання про їх відповідальність за місцем вчинення злочину на підставі ч. 3 ст. 10 КК» [16, с. 32; 17, с. 70–71]. Л.В. Іногорова-Хегай переконана, що згідно з ч. 3 ст. 12 КК РФ даний принцип полягає в тому, що іноземні громадяни і особи без громадянства, які постійно не проживають у РФ, підлягають кримінальній відповідальності за КК РФ у випадках, передбачених міжнародними договорами РФ, якщо вони не були засуджені в іноземній державі і притягнені до кримінальної відповідальності на території РФ (універсальний принцип користується абсолютним пріоритетом перед іншими принципами дії закону у просторі) [23, с. 237].

Аналіз існуючих точок зору стосовно розуміння нормативних положень універсального (космополітичного) принципу, відображеного в ч. 1 ст. 8 КК України, дає нам можливість виділити такі позитивні приписи: 1) що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках передбачених міжнародними договорами; 2) цей принцип дає можливість будь-якій державі, зокрема й Україні, встановлювати свою юрисдикцію щодо осіб, кримінально-протиправні діяння яких мали місце за її межами і не торкалися прямо ані цієї держави, ані її громадян (його сутність полягає у спільності інтересів суверенних держав у боротьбі з міжнародними злочинами); 3) що такі особи підлягають відповідальності за КК у випадках, передбачених чинними міжнародними договорами також і в тому разі, коли вони вчиняли невеликої або середньої тяжкості злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України; 4) що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами, учасниками яких є Україна та на підставі яких до КК віднесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за такі злочини (за діяння криміналізація яких відбулася на підставі укладених і ратифікованих Україною міжнародних договорів щодо боротьби зі злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку — розділ XX КК); 5) коли такі особи не були засуджені в іноземній державі і притягнені до кримінальної відповідальності на нашій території.

Виокремлені нами позитивні положення дають нам можливість запропонувати таке визначення універсального (космополітичного) принципу: універсальний (від лат. *universalis* — загальний) принцип, або космополітичний,

тобто міжнародним, що базується на міжнародно-правових зобов'язаннях України у сфері боротьби із злочинністю, дає можливість будь-якій держав, зокрема й Україні, встановлювати свою юрисдикцію щодо осіб, діяння яких мали місце за її межами і не торкалися прямо ані цієї держави, ані її громадян (його сутність полягає у спільності інтересів суверенних держав у боротьбі з міжнародними злочинами), за цим принципом іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України, коли такі особи не були засуджені в іноземній державі і притягнені до кримінальної відповідальності на нашій території у випадках, передбачених міжнародними договорами, учасниками яких є Україна та, на підставі яких до КК віднесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за такі злочини (за діяння криміналізація яких відбулася на підставі укладених і ратифікованих Україною міжнародних договорів щодо боротьби зі злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – розділ XX КК).

Універсальний принцип дії норм є власне принципом міжнародного кримінального права і з'явився він саме у зв'язку з розвитком міжнародного кримінального права [24, с. 42]. Слід підтримати позицію, що має місце в юридичній літературі, що «особливістю універсального принципу є те, що згідно з ним визначається злочинністю караність найбільш небезпечних міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру за національним законодавством держави місце притягнення особи до відповідальності незалежно від його приналежності до громадянства і території, де було вчинено злочин, якщо інше не передбачено міжнародно-правовими документами» [23, с. 237–238; 9, с. 136; 24, с. 43].

Слід звернути увагу на те, що в існуючих публікаціях є різні думки з приводу визначень міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру: 1) А.І. Бойко вважає, що міжнародні злочини (воєнні, злочини, що посягають на мир і безпеку людства) мають своїм об'єктом вищі цінності та інтереси людства і тому тут діє (панує) міжнародне право і органи світової юрисдикції [25, с. 51]; 2) І.І. Карпец під міжнародними злочинами розуміє діяння, які становлять підвищену небезпеку для існування мирних відносин і співробітництва між державами незалежно від їх соціально-політичного устрою і такі, що завдають шкоду міждержавному спілкуванню та міждержавним інтересам [26, с. 116]; 3) Н.Ф. Кузнецов до міжнародних злочинів відносить злочини проти загального міжнародного права, які завдають шкоду всьому світовому співтовариству [27, с. 555]; 4) І.І. Лукашук, А.В. Наумов до злочинів по загальному міжнародному праву відносять найнебезпечніші злочини, такі як злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності [28, с. 112]; 5) Л.В. Иногорова-Хегай під міжнародними злочинами розуміє злочини, що посягають на мир між народами, державами і основи безпеки всього людства [23, с. 238]; 6) Р.Р. Хаснутдінов під міжнародними, інакше найменованими як злочини проти миру і безпеки людства, вважає злочини, що посягають на мир між народами, державами і основи безпеки всього людства [9, с. 136]; 7) В.П. Панов, А.Г. Кибальник пропонують порівняно близькі до попередніх визначення міжнародних злочинів [29, с. 65; 30, с. 157].

Аналіз існуючих поглядів стосовно міжнародних злочинів свідчить, що вони в тій чи іншій мірі взаємодоповнюються. Заслужують на увагу такі позитивні положення: 1) що міжнародні злочини посягають на мир і безпеку людства; 2) ці злочини відносяться до злочинів проти загального міжнародного права; 3) що панівне становище належить міжнародному праву і органам світової юрисдикції. Проте слід констатувати, що назва злочинів у цих поглядах використовується з розділу XII та глави 34 КК РФ. Натомість за чинним КК України до міжнародних злочинів відносяться діяння розділу XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [5].

До злочинів міжнародного характеру існують такі підходи: 1) І.І. Карпец «другу групу злочинів іменував злочинами міжнародного характеру, які визначав як діяння, передбачені міжнародними угодами (конвенціями), що не відносяться до злочинів проти людства, але такі, які посягають на нормальні відносини між державами, що завдають шкоди мирному співробітництву в різних сферах відносин (екологічній, соціально-культурній, майновій тощо), а також організаціям і громадянам, карані чи згідно з нормами, установленими в міжнародних угодах (конвенціях), чи згідно з нормами національного кримінального законодавства за цими угодами» [26, с. 48]; 2) Н.Ф. Кузнецова до другої групи відносить конвенційні злочини, тобто такі, що завдають шкоду тим або іншим міжнародним відносинам у тих або інших сферах взаємодії держав – екологічній, дипломатичній, економічній тощо [27, с. 556]; 3) А.І. Бойко до злочинів міжнародного характеру відносить ті, які шкодять інтересам окремих держав і, через них, завдають шкоду міжнародному порядку [25, с. 51]; 4) Л.В. Іноганова-Хегай зазначає, що «злочини міжнародного характеру у порівнянні з міжнародними є менш суспільно небезпечними діяннями, посягають на відносини з міжнародного співробітництва у питаннях забезпечення основних прав і свобод особи, нормальній діяльності організацій і установ, спільній діяльності і узгодження дій у сферах соціально-культурній, економічній, екологічній, підприємницькій, боротьби із злочинністю і т. ін. Такі міжнародного характеру злочини, передбачені численними міжнародними конвенціями: Конвенція про безпеку персоналу ООН і зв'язаного з нею персоналу 1994 р.; Гаазька конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р.; Конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 р.; Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання 1984 р.; Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.; Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.; Конвенція ООН проти корупції 2003 р. та ін.» [23, с. 238–239]; 5) Р.Р. Хаснутдінов, І.І. Лукашук переконують, що «злочини міжнародного характеру (конвенційні злочини) у порівнянні з міжнародними є менш суспільно небезпечними діяннями, що посягають на відносини з міжнародного співробітництва держав у різних сферах (соціально-культурній, економічній, екологічній, підприємницькій), забезпечення основних прав і свобод особи, нормальній діяльності організацій і установ. До злочинів міжнародного характеру відносяться: рабство і работоргівля; торгівля жінками і дітьми (без мети

обертання в рабство); захоплення заручників; угон літаків; піратство; незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин; ненадання допомоги на морі; розрив або пошкодження підводного кабелю; злочини, що вчиняються у виключній (економічній) зоні і на континентальному шельфі; забруднення навколишнього середовища; поширення порнографії; підробка грошових знаків або фальшивомонетництво; легалізація (відмивання) злочинних доходів; корупційні і деякі інші злочини» [9, с. 137; 28, с. 198–199]; 6) В.І. Борисов заявляє, що «Особлива частина КК містить низку статей, що були включені до КК України 2001 р. згідно з міжнародними договорами про боротьбу з окремими видами злочинів. Це, зокрема, дозволяє порушувати питання про видачу осіб, які вчинили на території іншої держави злочини проти інтересів України. Так, у ст. 284 КК «Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха» закріплені положення Брюссельської конвенції «Про зіткнення суден на морі і про надання допомоги на морі» від 23 вересня 1910 р.... Ці норми можуть застосовуватись в межах положень, що відповідають міжнародним угодам до іноземців і осіб без громадянства, які не проживають постійно в Україні і вчинили злочини за її межами на підставі космополітичного (універсального) принципу» [20, с. 30]; 7) Е.М. Киселюк переконує, що «міжнародні договори, що закріплюють універсальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі, умовно можна поділити на два види: одні передбачають універсальний принцип тільки щодо злочинів вчинених у відкритому морі або іншому місці проза юрисдикцією будь-якої держави (Конвенція ООН про відкрите море від 29.05.1958 р., Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982 р., Конвенція про континентальний шельф від 29.04.1958 р. тощо), інші передбачають відповідальність за діяння, вчинені на територіях чи об'єктах, що зазвичай знаходяться під чиеюсь юрисдикцією (Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, від 14.12.1973 р., Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979 р. та ін.). В окрему категорію можна виділити конвенції, які діють як у міжнародному, так і в національному просторах. Прикладом є Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970 р.. Згідно з цією Конвенцією повітряне судно вважається таким, що знаходиться в польоті, у будь-який час з моменту зачинення всіх зовнішніх дверей після завантаження до моменту відкриття будь-яких дверей для розвантаження» [18, с. 35–36]. Цей же автор стверджує, що «встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачено міжнародним кримінальним правом є наслідком виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань відповідно до міжнародних угод, які набули чинності для України. Це, зокрема, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, від 9.12.1948 р. Особливої частини КК передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку...» [18, с. 35].

Аналіз поглядів стосовно злочинів міжнародного характеру свідчить, що вони не мають розходжень по суті. Проте слід зазначити, що вітчизняні автори не пропонують визначень злочинів міжнародного характеру, окрім

Е.М. Киселюка, який здійснює лише поділ міжнародних договорів. Цей підхід може використовуватися при конкуренції універсального принципу та інших принципів. Це дає нам підстави сприйняти поділ злочинів в універсальному (космополітичному) принципі на міжнародні злочини і злочини міжнародного характеру.

Слід звернути увагу на те, що універсальний принцип найбільш чітко був сформульований у працях А. Бульмерінга, Р. Моля, Ф. Мартенса, М. Нікольського, Н. Сергіївського і мав широке визнання в Німеччині, Франції, Австрії, Італії [31, с. 199].

Отже, можна констатувати, що суть універсального (космополітичного) принципу полягає в тому, що кожна держава на підставі своїх загальних і спеціальних положень, тобто різних конвенцій та інших угод у сфері боротьби із злочинністю має право карати будь-яку особу, яка вчинила злочин, незважаючи на місце його вчинення і громадянство злочинця. Основою цього є визначення того, що правопорядок, який розглядається як частина всього суспільного порядку і складається внаслідок дотримання юридичних норм – здобуток усіх держав. Це означає, що особа, яка посягнула на права однієї з держав, своїм діянням порушує право всіх держав на захист загального правопорядку. Виходячи з цього, особа, яка посягає на міжнародний правопорядок, викликає реалізацію універсального принципу дії закону про кримінальну відповідальність у просторі, що може проявлятися у таких основних напрямках: 1) в захисті основ універсального правопорядку шляхом оголошення злочинності і караності діяння безпосередньо загальним міжнародним правом. Це діяння розглядається як посягання на все світове співтовариство. Сюди відносяться перш за все злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Реалізація цього напрямку пов'язана з удосконаленням кримінально-правових систем держав та інтеграцією міжнародного кримінального права з національним кримінальним правом; 2) другий напрямок реалізації універсального принципу дії закону про кримінальну відповідальність у просторі полягає, перш за все в удосконаленні міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у боротьбі із транснаціональною злочинністю.

У наш час кримінальне законодавство більшості держав визнає універсальний принцип у межах міжнародних конвенцій і договорів, у тому числі і в сфері боротьби з окремими видами злочинів, які зачіпають загальні інтереси всіх держав. Одним із видів співробітництва держав у боротьбі із злочинністю, як уже нами зазначалося, є договірно-правовий або конвенційні механізми. Тому в наш час стало свого роду правилом укладання багатосторонніх універсальних конвенцій, які присвячені окремому або групі споріднених злочинів, що закріплюють обов'язок країн з їх виявлення, припинення і покарання.

Варто погодитися з думкою Л.В. Иногамовой-Хегай, що «універсальний принцип дії, якщо особу не було засуджено в іноземній державі. При цьому не має значення, в якій державі особа була засуджена (або, навпаки, виправдана). І це зрозуміло, оскільки особа не може бути двічі засудженою за один і той же злочин. При конкуренції універсального принципу з принципом територіальним або громадянства застосовується універсальний принцип. Це положення

означає, що якщо кримінальне переслідування особи за вчинення злочину може бути здійснена у відповідності з кримінально-правовими нормами трьох держав: а) місце вчинення злочину; б) громадянином якої є особа; в) де особа притягується до кримінальної відповідальності, — та пріоритет належить нормі державі, в якій особа притягується до кримінальної відповідальності» [23, с. 239]. У цьому сенсі слід скористатися положеннями, які містяться в окремих договорах, зокрема, в ст. 5 Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984, де зазначається: «1) що кожна держава — сторона вживає заходів, які можуть стати необхідними для встановлення її юрисдикції щодо злочинів зазначених даною Конвенцією, у таких випадках: а) коли злочини вчинені на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, або на борту морського чи повітряного судна, зареєстрованого в даній державі; б) коли гаданий злочинець є громадянином даної держави; в) коли жертва є громадянином даної держави і якщо дана держава вважає за доцільне; 2) кожна держава — сторона вживає таких заходів, які можуть стати необхідними, щоб встановити свою юрисдикцію щодо таких злочинів у випадках, коли гаданий злочинець перебуває на будь-якій території під її юрисдикцією і вона не видає його будь-якій з держав, зазначених у п. 1 цієї статті» [32]. Варто зазначити, що дана проблема певною мірою відображена в зарубіжних кодексах і джерелах (КК Республіки Польща [33], КК Республіки Болгарія [34], КК Швеції [35], КК Японії [36], КК Норвегії [37], КК Іспанії [38]), вивчення яких триває. Результати опрацювання зарубіжних джерел з даного питання можуть бути корисними для правозастосовної практики вітчизняного законодавства.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна констатувати, що універсальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі являє собою багатоаспектну проблему, яка має вирішуватися на стику міжнародного і національного кримінального права. Проте при реалізації зазначеного принципу це вимагає глибинного і багатостороннього знання низки теоретичних і практичних питань міжнародного права. Незважаючи на те, що багато положень Загальної і Особливої частин КК України ґрунтуються на різних міжнародних угодах, однак чітка регламентація вказаних питань у чинному КК України відсутня. Більш того, універсальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі не має чіткого вираження, а згадується спільно з реальним принципом у ст. 8 КК України. З цією метою при визначенні сфери описання універсального принципу потрібно виділити окрему статтю, де чітко перерахувати злочини, або описати цей принцип в іншій формі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Таганцев Н.С.* Русское уголовное право. Часть общая. Т. 1. С.-Петербург, 1902 / Н.С. Таганцев. — Тула : Автограф — 2001. — 800 с.
2. *Мельников М.Г.* Действие уголовного закона в пространстве / М.Г. Мельников. — Рязань, 2003. — 80 с.
3. *Бойцов А.И., Волженкин Б.В.* Уголовный закон: действие во времени и пространстве. Учебное пособие / А.И. Бойцов, Б.В. Волженкин. — Санкт-Петербург, 1993. — 104 с.

4. *Ильина А.И.* Правила действия уголовного закона в пространстве (сравнительно-правовые исследования) : монография / А.И. Ильина. — М. : Юрлитинформ, 2012. — 208 с.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25/26. — Ст. 6 — 10.

6. Про гражданство України Відомості : Закон України від 18. 01. 2001 р. № 2235-III // Відомості Верховної Ради України — 2001 р. — № 13 — Ст. 65.

7. *Бойцов А.И.* Действие уголовного закона во времени и пространстве / А.И. Бойцов. — СПб : Изд.-во СПбГУ, 1995. — 257 с.

8. *Карабонье Ж.* Юридическая социология / Ж. Карабонье. — М. : Прогресс, 1986. — 351 с.

9. *Хаснутдинов Р.Р.* Территориальное и экстерриториальное действие уголовного закона : Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук за специальностью 12. 00. 08. — уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Ренат Рафильевич Хаснутдинов — Казань : Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова — Ленина», 2007. — 183 с.

10. *Рубанов А.А.* Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем. — М. : Наука, 1984. — 159 с.

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 р. / Ратифікація від 19.10.1973 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

12. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України — 2012 р. — № 19—20. — Ст. 179

13. *Борисов В.І.* Чинність закону про кримінальну відповідальність / В.І. Борисов // Кримінальне право України : Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін. : за ред., проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 3-тє вид., переробл. і допов. — К. : Юрінком Інтер. 2007. — С. 56 — 74.

14. *Гончар Т.О., Стрельцов Є.Л., Чуваков О.А.* Кримінальне право України : Загальна та Особлива частини : [навчальний посібник для підготовки до іспиту] / Т.О. Гончар, Є.Л. Стрельцов, О.А. Чуваков. — Харьков : «Одиссей», 2010. — 248 с

15. *Кузнецов В.О., Стрельбицький М. П., Гіжевський В.К.* Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / В.О. Кузнецов, М.П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський. — К. : Істина, 2005. — 380 с.

16. *Александров Ю.В., Клименко В.А.* Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студ. вищ. навч. закл. / Ю.В. Александров, В.А. Клименко. — К. : МАУП, 2004. — 328 с.

17. *Матишевський П.С.* Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник для студ. юрид. вузів і факультетів / П.С. Матишевський. — К. : А.С.К., 2001. — 352 с.

18. *Киселюк Е.М.* Закон про кримінальну відповідальність / Е.М. Киселюк / Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Черня. — Київ : Юрінком Інтер, 2016. — С. 21—42.

19. *Хавронюк М.І.* Закон про кримінальну відповідальність / М. І. Хавронюк / Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — 9-е вид., перероб. та доп. — К : Юридична думка, 2012. — С. 17—52.

20. *Борисов В.І.* Коментар до статей 6–10 КК України / В.І. Борисов // Кримінальний Кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1. Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.П. Пшонки, В.І. Тютюгіна. Х. : Право, 2013. — С. 22–35.

21. *Андрушко П.П.* Закон про кримінальну відповідальність / П.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України : За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. ; за ред. С.С. Яценка. — К. : А.С.К. 2002. — С. 8–19.

22. *Вереша Р.В.* Кримінальне право України. / Р.В. Вереша // Загальна частина : Навчальний посібник. — 4-те вид., переробл. та допов. — К. : Алерта, 2016. — 364 с.

23. *Иногамова-Хегай Л.В.* Действие уголовного закона в пространстве / Л.В. Иногамова-Хегай // Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. — Издание профессора Малинина. — СПб, 2005. — С. 182–260.

24. *Князев А.Г.* Действие уголовного закона в пространстве: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук за специальностью 12.00.08. — уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Анатолий Гаврилович Князев — Ульяновск : Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Ульяновский государственный университет», 2006. — 180 с.

25. *Бойко А.И.* Международное и российское уголовное право: Монография / А.И. Бойко; Северо-Кавказская академия. Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2004. — 464 с.

26. *Карпец И.И.* Международное уголовное право / И.И. Карпец / И.П. Блищенко, Р.А. Каламкарян и др. ; Отв. ред. В.Н. Кудрявцев ; Рос. АН, Ин-т гос. и права. М. : Наука , 1995 — 172 с.

27. Уголовное право России. Особенная часть. Второй полутом: Учебник для вузов / Под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова / М.Н. Голоднюк, В.С. Комиссаров, Н.Ф. Кузнецова и др. — ИКД Зерцало — Москва, 2005. — 600 с.

28. *Лукашук И.И., Наумов А.В.* Международное уголовное право / И.И. Лукашук, А.В. Наумов. — М. : Спартак, 1999. — 287 с.

29. *Панов В.П.* Международное уголовное право : Учеб. пособие / В.П. Панов. — М. : ИНФРА — 1997. — 320 с.

30. *Кибальник А.Г.* Современное международное уголовное право. Понятие, задачи и принципы / А.Г. Кибальник / Под науч. ред. докт. юрид. наук А.В. Наумова. — СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. — 252 с.

31. *Блум М.И.* Действие советского уголовного закона во времени и пространстве / М.И. Блум. — Рига : ЛГУ, 1974. — 262 с.

32. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

33. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A.I. Lukashov, and Dj, prof. N.F. Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A. I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Polish by D.A. Barilovitch. — St Petersburg “Yundichesky Centei Press”, 2001. — 234 p.

34. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2001. — 298 p.

35. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction

by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

36. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002.— 226 p.

37. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

38. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015) [Электронний ресурс]. — Режим доступу : http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html.

REFERENCES

1. *Tagancev N.S.* Russkoe ugovnoe pravo. Chast' obshhaja. T. 1. S. —Peterburg, 1902 / N.S. Tagancev. — Tula : Avtograf — 2001. — 800 s.

2. *Mel'nikov M.G.* Dejstvie ugovnogo zakona v prostranstve / M.G. Mel'nikov. — Rjazan', 2003. — 80 s.

3. *Bojcov A.I., Volzhenkin B.V.* Ugolovnyj zakon: dejstvie vo vremeni i prostranstve. Uchebnoe posobie / A.I. Bojcov, B.V. Volzhenkin. — Sankt-Peterburg, 1993. — 104 s.

4. *Il'ina A.I.* Pravila dejstvija ugovnogo zakona v prostranstve (sravnitel'no-pravovye issledovanija) : monografija / A.I. Il'ina. — M. : Jurlitinform, 2012. — 208 s.

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05. 04. 2001 r. № 2341-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2001. — № 25/26. — St. 6 — 10.

6. Pro hromadianstvo Ukrainy Vidomosti : Zakon Ukrainy vid 18. 01. 2001 r. № 2235-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — 2001 r. — № 13 — St. 65.

7. *Bojcov A.I.* Dejstvie ugovnogo zakona vo vremeni i prostranstve / A.I. Bojcov. — SPb : Izd.-vo SPbGU, 1995. — 257 s.

8. *Karabon'e Zh.* Juridicheskaja sociologija / Zh. Karabon'e. — M. : Progress, 1986. — 351 s.

9. *Hasnutdinov R.R.* Territorial'noe i jeksterritorial'noe dejstvie ugovnogo zakona : Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk za special'nost'ju 12. 00. 08. — ugovnoe pravo i kriminologija; ugovno-ispolnitel'noe pravo / Renat Rafil'evich Hasnutdinov — Kazan' : Gosudarstvennoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego professional'nogo obrazovanija «Kazanskij gosudarstvennyj universitet im. V.I. Ul'janova — Lenina», 2007. — 183 s.

10. *Rubanov A.A.* Teoreticheskie osnovy mezhdunarodnogo vzaimodejstvija nacional'nyh pravovyh sistem. — M. : Nauka, 1984. — 159 s.

11. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966 r. / Ratyfikatsiia vid 19.10.1973 r. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

12. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva : Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 r. № 3773-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — 2012 r. — № 19—20 — St. 179

13. *Borysov V.I.* Chynnist zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist / V.I. Borysov // Kryminalne pravo Ukrainy : Zahalna chastyna: pidruchnyk / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, L.M. Kryvochenko ta in. : za red., prof. V.V. Stashysa, V.Ya. Tatsiia. 3-tie vyd., pererobl. i dopov. — K. : Yurinkom Inter. 2007. — S. 56—74.

14. *Honchar T.O., Streltsov Ye.L., Chuvakov O.A.* Kryminalne pravo Ukrainy : Zahalna ta Osoblyva chastyny : [navchalnyi posibnyk dlia pidhotovky do ispytu] / T.O. Honchar, Ye.L. Streltsov, O.A. Chuvakov. — Kharkov : «Odissei», 2010. — 248 s.

15. *Kuznetsov V.O. Strelbytskyi M.P., Hizhevskiy V.K.* Kryminalne pravo Ukrainy : Zahalna ta Osoblyva chastyny : navch. posib. / V.O. Kuznetsov, M.P. Strelbytskyi, V.K. Hizhevskiy. — K. : Istyna, 2005. — 380 s.

16. *Aleksandrov Yu.V., Klymenko V.A.* Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : Pidruchnyk dlja stud. vyshch. navch. zakl. / Yu.V. Aleksandrov, V.A. Klymenko. — K. : MAUP, 2004. — 328 s.

17. *Matyshevskiy P.S.* Kryminalne pravo Ukrainy : Zahalna chastyna : Pidruchnyk dlja stud. yuryd. vuziv i fakultetiv / P.S. Matyshevskiy. — K. : A.S.K., 2001. — 352 s.

18. *Kyseliuk E.M.* Zakon pro kryminalnu vidpovidalnist / E.M. Kyseliuk / Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy / D.S. Azarov, V.K. Hryshchuk, A.V. Savchenko [ta in.] ; za zah. red. O.M. Dzhuzhi, A.V. Savchenka, V.V. Chernieia. — Kyiv : Yurinkom Inter, 2016. — S. 21–42.

19. *Khavroniuk M.I.* Zakon pro kryminalnu vidpovidalnist / M.I. Khavroniuk / Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy; za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. — 9-e vyd., pererob. ta dop. — K : Yurydychna dumka, 2012. — S. 17–52.

20. *Borysov V.I.* Komentar do statei 6–10 KK Ukrainy / V.I. Borysov // Kryminalnyi Kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar : u 2-kh t. T. 1. Zahalna chastyna / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin; za zah. red. V.Ya. Tatsiia, V.I. Borysova, V.P. Pshonky, V.I. Tiutiuhina. Kh. : Pravo, 2013. — S. 22–35.

21. *Andrushko P.P.* Zakon pro kryminalnu vidpovidalnist / P.P. Andrushko // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo Kodeksu Ukrainy : Za stanom zakonodavstva i postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy na 1 hrudnia 2001 r. ; za red. S.S. Yatsenka. — K. : A.S.K. 2002. — S. 8–19.

22. *Veresha R.V.* Kryminalne pravo Ukrainy. / R.V. Veresha // Zahalna chastyna : Navchalnyi posibnyk. — 4-te vyd., pererobl. ta dopov. — K. : Alerta, 2016. — 364 s.

23. *Inogamova-Hegaj L.V.* Dejstvie ugovnogo zakona v prostranstve / L.V. Inogamova-Hegaj // Jenciklopedija ugovnogo prava. T. 2. Ugolovnyj zakon. — Izdanie professora Malinina. — SPb, 2005. — S. 182–260.

24. *Knjazev A.G.* Dejstvie ugovnogo zakona v prostranstve: Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk za special'nost'ju 12.00.08. — ugovnoe pravo i kriminologija; ugovno-ispolnitel'noe pravo / Anatolij Gavrilovich Knjazev — Ul'janovsk : Gosudarstvennoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego professional'nogo obrazovaniya «Ul'janovskij gosudarstvennyj universitet», 2006. — 180 s.

25. *Bojko A.I.* Mezhdunarodnoe i rossijskoe ugovnoe pravo: Monografija / A.I. Bojko ; Severo-Kavkazskaja akademija. Rostov-na-Donu : Izd-vo SKAGS, 2004. — 464 s.

26. *Karpec I.I.* Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo / I.I. Karpec / I.P. Blishhenko, R.A. Kalamkarjan i dr. ; Otv. red. V.N. Kudrjavcev ; Ros. AN, In-t gos. i prava. M. : Nauka, 1995 — 172 s.

27. Ugolovnoe pravo Rossii. Osobennaja chast'. Vtoroj polutom: Uchebnik dlja vuzov / Pod red. G.N. Borzenkova i V.S. Komissarova / M.N. Golodnjuk, V.S. Komissarov, N.F. Kuznecova i dr. — IKD Zercalo — Moskva, 2005. — 600 s.

28. *Lukashuk I.I., Naumov A.V.* Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo / I.I. Lukashuk, A.V. Naumov. — M. : Spartak, 1999. — 287 s.

29. *Panov V.P.* Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo : Ucheb. Posobie / V.P. Panov. — M. : INFRA — 1997. — 320 s.

30. *Kibal'nik A.G.* Sovremennoe mezhdunarodnoe ugovnoe pravo. Ponjatie, zadachi i principy / A.G. Kibal'nik / Pod nauch. red. dokt. jurid. nauk A.V. Naumova. — SPb. : Izdatel'stvo "Juridicheskij centr Press", 2003. — 252 s.

31. *Blum M.I.* Dejstvie sovet'skogo ugovnogo zakona vo vremeni i prostranstve / M.I. Blum. — Riga : LGU, 1974. — 262 s.

32. Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiu hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 10.12.1984 r. // [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085

33. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A.I. Lukashov, and Dj, prof. N.F. Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A.I. Lukashov and candidate of law E. A. Sarkisova, translated from Polish by D.A. Barilovitch. — St Petersburg “Yundichesky Centei Press”, 2001.— 234 p.

34. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2001.— 298 p.

35. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

36. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 226 p.

37. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn.V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

38. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015) [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html.

Ковальова Т.І. Екстериторіальна дія закону України про кримінальну відповідальність у просторі

У статті досліджується екстериторіальна дія закону про кримінальну відповідальність у просторі. Автор з'ясовує існуючі погляди на екстериторіальну дію закону про кримінальну відповідальність у просторі і дотримується судження, що цей принцип проявляється у вигляді персонального (громадянства), реального (безпеки або захисту) та універсального принципів. На підставі дослідження пропонуються авторські визначення цих принципів.

Ключові слова: принцип громадянства, універсальний принцип, міжнародні злочини, злочини міжнародного характеру, громадянин України, особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, іноземці, особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні.

Ковалева Т.И. Экстерриториальное действие закона Украины об уголовной ответственности в пространстве

В статье исследуется экстерриториальное действие закона об уголовной ответственности в пространстве. Автор выясняет существующие взгляды на экстерриториальное действие закона об уголовной ответственности в пространстве и придерживается суждения, что этот принцип проявляется в виде персонального (гражданства), реального (безопасности или защиты) и универсального принципов. На основании исследования предлагается авторские определения этих принципов.

Ключевые слова: принцип гражданства, универсальный принцип, международные преступления, преступления международного характера, гражданин Украины, лица без гражданства, постоянно проживающие в Украине, иностранцы, лица без гражданства, не проживающие постоянно в Украине.

Kovalova T. Extraterritorial Operation of the Law of Ukraine on Criminal Responsibility in Space

In the article, the extraterritorial operation of the law on criminal responsibility in space is investigated. The author investigates the existing views on the extraterritorial operation of the law on criminal responsibility in space and holds the opinion that this principle appears in the form of personal (citizenship), real (security or protection), and universal principles. On the strength of the research, the author's definitions of these principles are suggested.

Keywords: *Principle of Citizenship; Universal Principle; International Crimes; Crimes of International Nature; Citizen of Ukraine; people without Citizenship; who Constantly Live in Ukraine; Foreigners; People without Citizenship; who don't Constantly Live in Ukraine*

Стаття надійшла до редакції 11.04.2017.